

20. Potebnja A. A. (1958), *From the notes on Russian grammar [Iz zapisok po russkoj grammatike]*, Moscow, 536 p.
21. Reformatskij, A. A. (1967), *Introduction to Linguistics [Vvedenie v jazykovedenie]*, Moscow, 542 p.
22. Rozental', D. E., Telenkova, M. A. (2001), *Dictionary of linguistic terms [Slovar'-spravochnik lingvisticeskikh terminov]*, Moscow, 624 p.
23. Chernyshev, V. I. (1970), "The correctness and purity of the Russian language: Russian Experience stylistic grammar", *Selected Works in 2 vol.*, t. 1 ["Pravil'nost' i chistota russkoj rechi: Opyt russkoj stilisticheskoj grammatiki"], *Izbrannye trudy v 2 t.*, t. 1], Moscow, pp. 631–638.

Надійшла до редколегії 07.12.2016

УДК 811.161.2+811.162.4]'373

I. М. Шпілько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

З ГОЛОВИ АЖ ДО НІГ / OD HLAVY AŽ PO PÄTY, АБО ПРО УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКІ СОМАТИЗМИ: ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

На матеріалі сучасних української та словацької мов у ономасіологічному плані комплексно досліджено назви основних частин тіла людини. Визначено подібні й відмінні соматичні номени в зіставлених слов'янських мовах, мотиваційні ознаки, які покладено в основу їх номінації, і причини наявності різнокореневих слів на позначення частин людського тіла. Описано семантичні трансформації праслов'янських та запозичених лексем, які відбулись у процесі номінування соматизмів.

Ключові слова: соматизм, мотиваційна ознака, асоціації, метафора, етимологія, номінація.

Шпілько І. Н. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. *С ГОЛОВЫ АЖ ДО НОГ / OD HLAVY AŽ PO PÄTY, ИЛИ ОБ УКРАИНСКО-СЛОВАЦКИХ СОМАТИЗМАХ: ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ*

На матеріалі сучасних українського і словацького мов у ономасіологічному плані комплексно досліджено назви основних частин тіла людини. Визначено подібні й відмінні соматичні номени в зіставлених слов'янських мовах, мотиваційні ознаки, які покладено в основу їх номінації, і причини наявності різнокореневих слів на позначення частин людського тіла. Описано семантичні трансформації праслов'янських та запозичених лексем, які відбулись у процесі номінування соматизмів.

Ключевые слова: соматизм, мотивационный признак, ассоциация, метафора, этимология, номинация.

Shpitko I. N. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *FROM HEAD TO FOOT / OD HLAVY AŽ PO PÄTY, OR ON UKRAINIAN-SLOVAK SOMATISMS: ONOMASIOLOGIC ASPECT*

Object of the study is to see similarities and dissimilarities in naming units of body parts in terms of the Ukrainian language and the Slovak language; *task* is to identify motivational attributes being a basis of the naming units, associative relations of human body parts with things and phenomena of the outside world, reasons of various lexemes influence on designation of somatisms in the context of languages being compared.

Three similar-rooted naming units and seven different-rooted naming units have been determined as a result of comparative analysis concerning somatic naming units of four main human body parts and their components in terms of the Ukrainian language and the Slovak language. Use of available linguistic unit as a nominative unit of new designation is the most typical way to form both Ukrainian and Slovak somatisms. As a rule, various migrations of nominative units from language-

common words to parts of own bodies are connected with origin motivational lexical units by means of certain attribute. Sometimes nominative units of body parts were formed by means of linguistic borrowings of lexemes from other languages. Thus, somatic lexis is unflagging source for linguistic studies as the analysis help trace through its remote structure, either similar of different, and long-standing relations of Slavonic nations and their languages.

Key words: somatism, motivational feature, association, metaphora, etymology, naming unit.

Соматична лексика здавна є об'єктом лінгвістичних досліджень і донині знаходиться в центрі уваги багатьох науковців, свідченням чого є найновіші розвідки (див. [9]).

Назви частин тіла, на думку багатьох дослідників, – це найдавніший пласт лексики будь-якої мови [3, с. 500; 5, с. 4; 8, с. 13; 9, с. 14; 17, с. 188], який входить до ядра лексико-семантичної системи кожної з них [2, с. 116; 10, с. 234], адже формувався він протягом багатьох тисячоліть і, звісно, репрезентує не лише знання носіїв мови про навколишній світ, а й уявлення про самого себе та свій організм [8, с. 13]. Соматичні назви є мовною універсалиєю [1], оскільки немає мов без слів, які б не номінували тіло людини та його частини. Соматична лексика – це об'єднання лексем, переважно сформоване на основі численних асоціативних зв'язків, але в процесі подальшого функціонування набуває нових асоціативних нашарувань і конотацій у різних мовах.

У сучасній лінгвістиці межі терміна «соматизм» чітко не визначено. Причиною неоднозначності кваліфікування його є два питання: до чого варто застосовувати цей термін і які одиниці його утворюють? [9, с. 16]. У науковому доробку дослідниці В. В. Подгорної подано різні бачення цієї проблеми науковцями й визнано соматизмами найменування зовнішніх частин тіла, у тому числі номінації органів почуттів, покривів тіла, внутрішніх органів і порожнин організму людини, найменування різних тканин, тобто функціонально облігаторних частин тіла, виражених за допомогою слів із прямим та переносним значенням «тіло людини» [9, с. 17].

Сучасна лінгвістика досліджує назви частин тіла людини в різних аспектах – структурно-семантичному й функційному (В. К. Маркіна, О. В. Старих), когнітивному, лінгвокультурологічному (Ю. В. Білоус, О. М. Кочеваткін, Н. В. Масалева, Т. А. Смирнова, Н. А. Власова, Д. Балакова), психолінгвістичному (С. В. Боголепова), контрастивному (К. Палкович, З. А. Богус), словотвірному (О. К. Степаненко) тощо, але соматична лексика споріднених слов'янських мов ґрунтовно не вивчалася з погляду ономасіології.

«Ономасіологічний аспект контрастивної лексикології має на меті вивчення формально-структурних відмінностей лексичних одиниць порівнюваних мов... Для споріднених мов ономасіологічні параметри зіставлення є найбільш показовими, видимими, оскільки вони знаходяться “на поверхні” лексиконів» [7, с. 235]. Порівняймо спільнокореневі укр. *голова* – словац. *hlava*, укр. *рука* – словац. *ruka*, укр. *нога* – словац. *noha* та різнокореневі укр. *шия* – словац. *krk*, укр. *тулуб* – словац. *trup*, укр. *спина* – словац. *chrbát* тощо. «За цією “поверхневою” структурою різних мов приховані найглибинніші процеси самої номінації, у якій відображено неповторні шляхи пізнання кожним народом предметів і явищ свідомості-реальності» [7, с. 236]. Як свідчить досліджуваний матеріал, близькоспоріднені мови в ономасіологічному плані виявляють значно більше відмінностей, аніж у семасіологічному. Напр., із-поміж десяти назв частин обличчя в українській і словацькій мовах нами було виявлено сім різних номенів (*tvár* – *обличчя*, *čelo* – *лоб* (але й *чоло*), *lice* – *щока*, *ústa* – *рот* (але й *уста*), *pera* – *губа*, *obočie* – *брови*, *vii* – *mihalnice*), які були предметом нашої уваги й ґрунтового дослідження в попередні роки [14]. Пропонована стаття продовжує серію зіставних ономасіологічних досліджень назв частин тіла людини в споріднених слов'янських мовах – словацькій

і українській, – адже фактичний матеріал засвідчує, що в цих мовах переважають різнокореневі номени. Зважаючи на це, *метою* нашого дослідження є з'ясувати подібне та відмінне в номінаціях основних частин тіла людини в українській і словацькій мовах, визначити мотиваційні ознаки, які покладено в основу цих найменувань, і причини наявності різних лексем на позначення соматизмів у зіставлених мовах.

З анатомічного погляду в людському тілі виділяють чотири основні частини: *голову, шию, тулуб, верхні та нижні кінцівки*, деякі з них поділяються на певну кількість складових [6; 18]. Одні найменування, яких значно менше, є тотожними в українській і словацькій мовах (*голова – hlava, рука – ruka, нога – noha*), інші ж, яких більше, – відмінними. Фонетико-графічні особливості лексичних відповідників ми не враховуємо, оскільки вони обумовлені неоднозначністю фонетичних рефлексів у порівнюваних мовах як представників різних підгруп слов'янської групи, які мали місце ще в період праслов'янської мовної єдності, а тому не є доказом цих розходжень. Ураховуючи будову людського тіла, про що йшлося вище, та відповідні його номінації, до аналізу безпосередньо залучено різнокореневі лексеми, які є функційно значимими для носіїв української та словацької мов, а для науковців становлять значний інтерес в ономаціологічному плані. **Об'єктом** нашого дослідження є найуживаніші різнокореневі найменування основних частин тіла та їх складові, які мають пряме номінативне значення, **предметом** – мотиваційні ознаки, що покладено в основу номінації соматизмів у сучасних українській і словацькій мовах, асоціативні зв'язки частин тіла людини з предметами і явищами навколишнього світу.

Відомо, що слова в мові утворюються кількома способами: 1) використанням наявної лексичної одиниці даної мови; 2) створенням нової лексичної одиниці, 3) запозиченням з іншої мови [4, с. 46]. Оскільки соматизми хронологічно вважаються одним із найдавніших пластів лексики, то сприймаються вони як початкові одиниці мови, що ускладнює визначення процесів їхньої номінації. Проте походність цих найменувань може бути з'ясована лише за етимологічного чи історичного аналізу [12]. Тож більш детально розглянемо нетотожні соматичні найменування української та словацької мов.

1. Укр. *шия* – словац. *krk*

У зіставлених мовах частину тіла людини, яка з'єднує голову й тулуб, позначено різними номенами – укр. *шия* і словац. *krk*. Дослідники наголошують на праслов'янському походженні цих лексем – **šija* і **kьrkь* [SESS, с. 302; ЕСУМ, т. 6, с. 423].

Український номен *шия* трактується як праслов'янський новотвір, оскільки «не має певних позаслов'янських відповідників і походить від дієслова **šiti*» [ЕСУМ, т. 6, с. 423], тобто є тим органом, який «зшиває, поєднує» голову й тулуб.

Лексема **kьrkь*, на відміну від **šija*, є більш давньою, адже продовжує індоєвропейську назву шиї та шийного суглоба **krko-* [ЭССЯ, т. 13, с. 218]. Словацький дослідник Л. Кралік та російський О. М. Трубачов убачають близькість праслов'янського **kьrkь* із давньоіндійською назвою *kṛkātam* «шия» та галльською *cricon* «горло», які походять з індоєвропейського кореня **(s)ker-* «крутити, гнути, вигинати» [SESS, с. 302; ЭССЯ, т. 13, с. 218]. Натомість російський етимолог припускає зв'язок лексеми **kьrkь* із дієсловом **kьrčiti* «корчити, крутити» [ЭССЯ, т. 13, с. 219], яке активно функціонує в сучасних українській і словацькій мовах та має в семантичній структурі семи 'гнути', 'вигинати', 'крутити': *krčiti sa* «м'ятися, згинатися» [KSSJ, с. 274] – *корчитися* «вигинатися, кривитися в корчах, судомитися» [ВТССУМ, с. 457], *krč* «судомо, корчі» (*dostat' krč do nohy* «судомою зводить ноги») [KSSJ, с. 274] – *корчі* «судомо» [ВТССУМ, с. 457]. Про давність

лексеми **kyrkъ* та її поширеність не лише у західних слов'ян, а й східних, засвідчує українська лексема *карк*, представлена у фразеологізмах (а ці мовні одиниці, як відомо, часто зберігають у своєму складі найдавніші елементи мови) *карк ламати* [СФУМ, с. 325], тобто *ишоу ламати*.

2. Укр. *тулуб* – словац. *trup*

Український номен *тулуб*, що позначає основну частину тіла між головою та кінцівками, не має єдиної етимології [ЕСУМ, т. 5, с. 673]. Існує припущення щодо його тюркського походження, яке зіставляється з чагатайським *тулуб* «шкіряний мішок», спорідненим із татарським, казахським та ін. *тулуб* «шкіряний мішок без шва з однієї шкіри» [ЕСУМ, т. 5, с. 673]. За такої етимології можна трактувати появу значення укр. *тулуб* як частини тіла людини, що виникла в результаті асоціативних зв'язків між цими двома предметами (мішок і тулуб людини), значення яких має спільні ознаки-семи 'шкіра', 'вмістилище зі шкіри', 'відсутність швів'. Також вірогідним є генетичний зв'язок укр. *тулуб* зі словами *тул*, *тулити* із праслов'янського **tul-* [ЕСУМ, т. 5, с. 673], похідного від **tuliti* «притискати, тулити, всовувати, ховати» [ЕСУМ, т. 5, с. 672]. Така етимологія може претендувати на ймовірність, адже до цієї частини тіла людини «туляться», тобто приєднуються, інші – голова, руки, ноги. Третім припущенням щодо появи соматизма *тулуб* є, на думку дослідників, контамінація запозиченого з тюркських мов слова *тул* «колчан, вмістилище для стріл» [ЕСУМ, т. 5, с. 673], спорідненого з давньоіндійським «колчан для стріл» [ЭСРЯ, т. 4, с. 117]. У цьому випадку мотиватором стала сема 'вмістилище', оскільки тулуб є частиною, яка містить інші частини, тобто внутрішні органи тіла людини. Отже, укр. *тулуб* утворено на основі метафоричних перенесень найменувань із уже існуючих слів, що позначають ті чи ті предмети, на частину тіла людини. Дві з трьох запропонованих етимологій української лексеми *тулуб* спираються на тюркські мови, а «тюрксько-слов'янські мовні зв'язки в еволюції слов'янських мов не потребують доказів, оскільки тюркські лінгвальні впливи на слов'ян охоплюють дуже широкий період» [3, с. 533; 11].

У сучасній словацькій мові цю частину тіла людини позначено лексемою *trup* [KSSJ, с. 788]. У східнослов'янських мовах за цим номеном закріпилася зовсім інша семантика – «мертве тіло людини або тварини» [ВТССУМ, с. 1272]. Між цими значеннями («основна частина тіла між головою та кінцівками» і «мертве тіло людини або тварини») існує очевидний семантичний зв'язок, який можна простежити в етимологічних розвідках. Так, праслов'янська лексема **trupъ* споріднена з лит. *traupis* «ламкий, крихкий», *trupėti* «кришитися», лтс. *trupēt* «гнити, кришитися», прус. *trupis* «колода», індоєвр. **trou-p(o)-* «колода, пень» [ЕСУМ, т. 5, с. 657]. Спираючись на зазначену етимологію, можемо стверджувати, що найдавніше значення, закріплене в індоєвропейській прамові за звуковим комплексом **trou-p(o)*, було «короткий відрізок стовбура дерева – пень чи колода». Подібну семантику визначає чеський дослідник В. Махек у давньочеській мові, констатує, що лексема *trup* мала в ній значення «основна дерев'яна й нерозгалужена частина дерева, стовбур» [Махек, с. 654]. Отже, первісне індоєвропейське значення лексеми *trup* «частина стовбура дерева» переноситься на одну з частин тіла людини – її тулуб на основі асоціації за подібністю форми (частина цілого) й функції (бути основою чого-небудь) і закріплюється як у чеській, так і в словацькій мовах. Саме такий шлях розвитку семантики визнає словацький етимолог В. Кралік, наголошуючи на тому, що сучасне значення словацького *trup* виникло шляхом семантичного зсуву: 'основа (основна частина)' > 'частина тіла, з якої «ростуть» кінцівки й голова» [SESS, с. 631]. Для східнослов'янських мов у формуванні значення лексеми *trup* «мертве тіло» пріоритетними виявилися семи 'гнити, кришитися,

розпадатися', які наявні в структурі семени індоєвропейської лексики **trou-p(o)*. Так різноманітні ознаки одного й того ж предмета стали основою номінації різних явищ у процесі розвитку двох споріднених слов'янських мов, що призвело до появи міжмовного українсько-словацького омоніма *trup – труп*.

Отже, назви різних реалій навколишнього світу (стовбур дерева і мішок) простежуються в основі номенів однієї частини тіла – *тулуба* – в українській і словацькій мовах.

3. Укр. *груди* – словац. *hrud', prsia*

З анатомічного погляду тулуб людини ділиться на чотири частини: *груди*, *живіт*, *спину* й *таз* [13; 20]. Передня верхня частина тулуба від шиї до живота номінована в порівнюваних мовах лексею груди (*hrud'*), яка з'являється ще в праслов'янській мові. Давня слов'янська форма **grъdъ*, за припущенням етимологів, споріднена з поняттям «пагорбок, підвищення на болоті» і походить з індоєвропейського «надиматися, набухати» [ЕСУМ, т. 1, с. 604]. Значення «височина, підвищення» знаходимо й в словацькому слові *hrúd*, що позначає «піщані дюни, які на нижній течії річки Морави під час повені залишаються сухими» [SESS, с. 211]. Отже, назва передньої частини тулуба людини є результатом вторинної номінації за подібністю форми.

У зіставлюваних мовах на позначення грудей наявний і синонімічний номен *перси/prsia*, похідний від праслов'янського **pъrsi*, який успадкований з індоєвропейського **perk-* «ребро, область ребер, груди» [SESS, с. 480]. Із двох давніх слов'янських лексем – **grъdъ* і **pъrsi* – в українській мові друга лексема була витіснена першою, а сучасна словацька мова зберегла ці два номени як семантично рівноправні: *vpadnutá hrud' – vpadnuté prsia* [SSSJ, т. 2, с. 198; KSSJ, с. 600]. Словацьке слово *prsia*, на відміну від українського *перси*, характеризується потужним словотвірним потенціалом: воно є твірним для багатьох похідних із різним значенням – *prsník* «жіночі груди», *prsiar* «плавець, який пливе брасом», *prsnatá* «грудаста (про жінку)», *podprsenka* «бюстгальтер».

В українській мові лексема *груди* є полісемантом, оскільки розвинула й значення «молочні залози жінки», тобто жіночі груди, яке в словацькій позначено синонімічними номенами *prsia* та *poprsia* (*Prsia sú od pradávna symbolom ženskej krásy. Príliš malé poprsie býva pre mnoho žien zdrojom výrazných psychických ťažkostí* [<https://www.estheticon.sk/zakroky/zvacsenie-prsnikov-augmentacia>]).

4. Укр. *спина* – словац. *chrbát*

Різнокореневі лексеми *спина* і *chrbát* є найменуваннями задньої частини тулуба людини. Українська лексема задовільної етимології не має. З одного боку, її походження дослідники пов'язують із латиським *spina* «прут», давньоангл. *spír* «довгий пагоніць» тощо, з іншого – як запозичення через польське посередництво (польс. *spina* «хребет») латинського *spīna* зі значенням «хребет» [ЕСУМ, т. 5, с. 371]. Словацька лексема *chrbát* успадкована з праслов'янської **chrъbъť* «хребет, спина» і, за припущенням дослідників, споріднена зі **chribъ* «горб», «пагорб», «хребет» [SESS, с. 223; ЭССЯ, т. 8, с. 96]. Отже, в основу назви цієї частини тіла покладено метафоричне перенесення за подібністю форми й властивості рельєфу землі на частину тіла людини. Асоціативний зв'язок між рельєфом землі і частиною тіла людини засвідчує наявність у порівнюваних мовах словосполучень на зразок *гірський хребет – horský chrbát*, а також власної назви *Chrib* (<**chribъ*), що позначає природний заповідник у Малих Карпатах, у словацькій мові [<https://cs.wikipedia.org/wiki/Chrib>].

5. Укр. *живіт* – словац. *brucho*

Частину тіла людини, у якій містяться шлунок, кишечник, печінка, або протилежну від спини частину людського тіла позначено в зіставлюваних

слов'янських мовах праслов'янськими за походженням лексемами *brucho* – *живит* (**brjucho*, **životъ*) [ЭССЯ, т. 3, с. 33; SESS, с. 84, 697]. Лексема *brucho* збережена всіма західнослов'янськими мовами, проте й в українській мові в значенні «живіт» вона використовувалася до XVI–XVII ст., що засвідчено писемними пам'ятками [СУМ, с. 145]. Цей номен походить з індоєвропейського **bhreu-s-* «набухати», тобто основою найменування соматизма є здатність, властивість цієї частини тіла виконувати таку дію.

Історія лексеми *живит* є загальновідомою не лише в наукових колах. Віддієслівний дериват **životъ* < **žiti*, позначаючи спочатку абстрактне поняття «життя», поступово перетворився на конкретне найменування частини тіла людини. Цей процес був тривалим: «від формування багатозначності, яке відбувалося за рахунок своєрідного «нанизування» ланцюжка значень із семою «існування», до розпаду полісемантичної структури слова» [15, с. 183]. На матеріалі російської мови дослідниця І. О. Юдіна визначила лінгвальні та позамовні чинники, які вплинули як на втрату деяких значень і відтінків значень у семантичній структурі слова *живот*, так і на перехід тих чи тих значень, що сприяли утворенню омоніма *живот* [15]. У словацькій, а також інших слов'янських мовах (чеській, болгарській, македонській, сербській, хорватській) лексема *живот* зберігає початкову семантику.

6. Укр. *талія* – словац. *driek*, *pás*

Найвужчою частиною тулуба є *талія*, номінована різними за джерелами формування лексемами. В українській мові – це французьке запозичення *taille* «ріст, стан, талія», яке пов'язане з *tailler* «рубати, тяти, різати», що виникло з нар.-лат. **taliare* «т. с.», похідного від лат. *tālea* «прут, кіл, пагін, саджанець», спорідненого з давньоіндійським *tālī* «вид дерева» [ЕСУМ, т. 5, с. 508]. У словацькій мові лексема *driek* у давні часи мала значення «стовбур дерева» [SESS, с. 134]. Словацький етимолог Л. Кралік припускає, що вона могла бути пов'язана з **drĕk-* (**droik-*), спорідненою з литовським *draikas* «довгий (про дерево)», *driekti* «розтягувати», або реконструйованою із праслов'янського деривата **derkъ*, з індоєвропейського **der-* «обтесаний стовбур дерева» [SESS, с. 134]. У свідомості мовців, напевно, здавна було закладено розуміння того, що щось довге – це завжди вузьке, тонке, тож поняття талії могло формуватися шляхом семантичного перенесення на зразок «довга частина рослини» > «тонка частина рослини» > «тонка, найвужча частина тулуба, талія». Цей приклад яскраво демонструє універсальність людського мислення, адже в носіїв різних груп індоєвропейської сім'ї мов тотожними виявилися асоціації цієї частини тіла з рослинами і виконуваними над ними діями із семантикою «рубати».

У лексико-семантичній системі словацької мови до слова *driek* існує синонім *pás*, утворений із віддієслівного праслов'янського деривата **pojasъ* (< **pojasati*) шляхом переходу звукосполучення *-*oja-* в -*á-* [SESS, с. 424].

7. Укр. *таз* – словац. *panva*

Однією зі складових тулуба є *таз* – частина скелета людини й тварин, кістковий пояс, що спирається на нижні (у тварин – на задні) кінцівки та є опорою для хребта [ВТССУМ, с. 1227]. Ця частина тіла номінована в порівнюваних мовах різними лексемами, а саме укр. *таз* – словац. *panva*. В основі найменування зазначеної частини тулуба – метафоричне перенесення за формою з позначення предмета побуту, а саме посудини, на тіло людини. Джерелами цих номенів є різні мови: для словацької – середньовіснійнімецька (*phanna* (сучасне німецьке *Phanne*), що походить з латинського *panna*, тобто блюдо) [SESS, с. 419]; для української – тюркські мови (турецька *tas* «чаша, чашка, миска, таз» тощо) [ЕСУМ, с. 502]. Отже, нам видається, що спочатку слов'яни могли запозичити з різних мов лексеми на позначення посудини, можливо, і сам побутовий виріб; згодом у результаті од-

накових асоціацій цей номен почав використовуватися й на позначення однієї з частин тіла.

У результаті зіставного дослідження українських і словацьких соматичних найменувань чотирьох основних частин тіла людини та їхніх елементів нами було виявлено три спільнокореневі номени (*голова* – *hlava*, *рука* – *ruka*, *нога* – *noha*) і сім різнокоренових (*шия* – *krk*, *тулуб* – *trup*, *груди* – *hrud'*, *prsia*, *спина* – *chrbát*, *живіт* – *brucho*, *таз* – *panva*, *талія* – *driek*). Голова, руки й ноги – це, напевно, більш життєво необхідні частини тіла людини, тому лексеми на позначення їх, які є тотожними в зіставлюваних слов'янських мовах, були створені в найдавніші часи, коли ні давні слов'яни, ні їхня мова не зазнавали територіального та діалектного членування. Із часом, усе глибше й глибше пізнаючи себе, можливо, у зв'язку з потребою лікування, виконання якихось дій тощо, у наших предків виникла необхідність давати назви елементам цих основних частин тіла. Зрештою, номени на позначення спини, живота, грудей та ін. формувалися значно пізніше, у період диференціації слов'ян, і кожний народ, номінуючи їх, у процесі називання за основу брав ознаки залежно від «національного» бачення світу.

Отже, найтипівішими ознаками, які стали основою номінації основних частин тіла людини та їхніх елементів, є: 1) характер виконуваної дії (поєднувати, «зшивати» – *шия*, крутити – *krk*, набухати – *brucho*); 2) ознаки, властивості певних предметів позамовного світу (тонка частина рослини – *талія*, *driek*, частина стовбура дерева – *trup*, шкіряний мішок без шва – *тулуб*); 3) характер рельєфу земної поверхні (підвищення – *груди*, *prsia*, *chrbát*). Найбільш поширеним способом формування українських і словацьких соматизмів є використання в акті номінації форми вже наявної мовної одиниці як імені для нового позначення. Здебільшого це різного роду перенесення найменувань із уже відомих у мові слів на частини свого тіла, пов'язані з вихідними лексемами-мотиваторами якою-небудь ознакою. В основі таких перенесень – асоціативний характер людського мислення. Так, пізнавши особливості рельєфу, ознак тих чи тих предметів і явищ, властивості їх, функції тощо, давні слов'яни давали назви й частинам свого тіла. Морфологічні способи творення соматизмів є малопродуктивними (*шити* – *шия*, **pojasati* > **pojasъ* > *pás*, **kъčiti* – *krk*). Зрідка назви частин тіла формувалися шляхом запозичення лексем з інших мов (із польської *спина*, французької *талія*). Отже, соматична лексика – це невичерпне джерело для лінгвістичних студій, досліджуючи яку, можна простежити глибинну структуру її, однакову чи різну, і давні зв'язки слов'янських народів та їхніх мов.

Бібліографічні посилання

1. **Бердникова Т. А.** Лексико-фразеологическое поле соматизмов (на материале архангельских говоров): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.02 «Литература народов Российской Федерации» [Электронный ресурс] / Т. А. Бердникова. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arkhangelskikh-govorov>
2. **Воробьева Л. Б.** Устойчивые выражения с компонентом *голова* в русском и литовском языках [Электронный ресурс] / Л. Б. Воробьева. – Режим доступа: http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wg6110/wgpgu04/wgpgu04_17.pdf. – Заглав. с экрана.
3. **Вступ** до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 596 с.
4. **Гак В. Г.** Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
5. **Кочеваткин А. М.** Соматическая лексика в диалектах эрзянского языка : Лингвогеографический анализ : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.07 «Финно-угорские и самодийские языки» [Электронный ресурс] /

- А. М. Кочеваткин. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/somaticeskaya-leksika-v-dialektakh-erzyanskogo-yazyka-lingvogeograficheskii-analiz>. – Заглав. с экрана.
6. **Людське тіло**. – URL: // https://uk.wikipedia.org/wiki/Людське_тіло
 7. **Манакин В. Н.** Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
 8. **Мугу Р. Ю.** Полисемантизм соматической лексики (на материале русского и немецкого языков): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание [Электронный ресурс] / Р Ю. Мугу. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/polisemantizm-somaticeskoi-leksiki-na-materiale-russkogo-i-nemetskogo-yazykov>. – Заглав. с экрана.
 9. **Подгорная В. В.** «Наивная анатомия» в английской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 [Электронный ресурс] / Подгорная Валерия Владимировна. – Режим доступа : https://dissers.spbu.ru/dissers/760/dissers/Подгорная_diss.pdf – Заглав. с экрана.
 10. **Синицына Н. В.** Роль соматической лексики в формировании картины мира [Электронный ресурс] / Н. В. Синицына. – Режим доступа : <http://www.gramota.net/materials/1/2011/6/78.html>. – Заглав. с экрана.
 11. **Стецюк В.** Давні тюрксько-слов'янські мовні зв'язки [Электронный ресурс] / В. Стецюк. – Режим доступа : <http://www.v-stetsyuk.name/uk/Iron/Culture/TurSl.html>
 12. **Телия В. Н.** Лингвистический энциклопедический словарь. Номинация [Электронный ресурс] / В. Н. Телия. – Режим доступа : <http://www.tapemark.narod.ru/les/336a.html>
 13. **Тулуб** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Тулуб>
 14. **Шпїтько І. М.** Не на одно лице, або Про соматизм *обличчя* в словацькій й українській мовах: ономаціологічний аспект / І. М. Шпїтько // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Сер. : Мовознавство. – 2016. – Вип. 22 – С. 200–206.
 15. **Юдина И. А.** Формирование и распад полисемантов в процессе исторического существования слова в языке (на примере семантической структуры слова «живот») / И. А. Юдина // Филологические науки в России и за рубежом: матер. междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г). – СПб., 2012. – С. 183–185.
 16. **Baláková D. K.** výskumu somatických frazém s komponentom *hlava* [Elektronický zdroj] / D. Baláková. – URL: <http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/10/Varia10.pdf>. – Názov z obrazovky
 17. **Krajčovič R.** Pôvod a vývin slovenského jazyka / R. Krajčovič. – Bratislava: SPN, 1981. – 235 s.
 18. **Људскé телo**. – URL: https://sk.wikipedia.org/wiki/Људскé_телo
 19. **Palkovič K.** Názvy částí tela v češtině a slovenčine / K. Palkovič // Kúltura slova. Ročník 1. – 1967. – Č. 1. – S. 257–261.
 20. **Trup**. – URL: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Trup>

Словники

- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови [Електронний ресурс]: в 7 т. – Режим доступа: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovyk.htm. – Назва з екрану.
- ІСУЯ** – Історичний словник українського языка. – Харків – Київ: Держ. вид-во України, 1930. – 528 с.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
- ЭСРЯ** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986.
- ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд [Электронный ресурс] / под ред. О. Н. Трубачева. – Режим доступа : <http://essja.narod.ru/index.htm>. – Заглав. с экрана.
- KSSJ** – Krátky slovník slovenského jazyka. – Bratislava : VEDA, 2003. – 986 s.
- SESS** – Králik Ľ. Stručný etymologický slovník slovenčiny / Ľ. Králik. – Bratislava : Veda, 2015. – 704 s.

SSSJ – Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.] – Bratislava : Veda, 2011. – 1088 s.

ESJČ – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého / V. Machek. – Praha : Českoclovenská Akademie Věd, 1968. – 866 s.

References

1. Berdnikova, T.A. “Lexical-phraseological field of somatisms (on the material of Arkhangelsk dialects): author's thesis” [“Leksiko-frazeologicheskoye pole somatizmov (na materiale arkhangelskikh govorov): avtoref. dis. ... kand. filol. Nauk”], available at: <http://www.dissercat.com/content/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arkhangelskikh-govorov>
2. Vorobyova, L. B. “Stable expressions with a head component in Russian and Lithuanian languages” [“Ustoychivyye vyrazheniya s komponentom golova v russkom i litovskom yazykakh”], available at: http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wg6110/wgpgu04/wgpgu04_17.pdf
3. *The entry to the portly-historical settlement of the words of the Slovaks* (1966), ed. O. S. Melnychuk [Vstup do porivnyal'no-istorichnogo vivchennya slov'yans'kikh mov, za red. O. S. Mel'nichuka], Naukova dumka, Kyiv, 596 p.
4. Gak, V. G. (1998), *Language transformations [Yazykovyye preobrazovaniya]*, School Languages of Russian Culture, Moscow, 768 p.
5. Kochevatkin, A. M. “Somatic vocabulary in the dialects of the Erzyan language: Linguogeographical analysis: dissertation” [“Somaticheskaya leksika v dialektakh erzyanskogo yazyka : Lingvogeograficheskiy analiz: dis. ... kand. filol. nauk”], available at: <http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-v-dialektakh-erzyanskogo-yazyka-lingvogeograficheskiy-analiz>
6. “The human body” [“Lyuds'ke tilo”], available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Людське_тіло
7. Manakin, V. N. (2004), *Comparative lexicology [Sopostavitel'naya leksikologiya]*, Znannya, Kiev, 326 p.
8. Mugu, R. Yu. *Polysemanticism of somatic vocabulary (on the material of Russian and German languages): author's thesis [Polisemantizm somaticheskoy leksiki (na materiale russkogo i nemetskogo yazykov): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk]*, available at: <http://www.dissercat.com/content/polisemantizm-somaticheskoi-leksiki-na-materiale-russkogo-i-nemetskogo-yazykov>
9. Podgornaya, V. V. ““Naive anatomy” in the English language picture of the world”: dissertation [“«Naivnaya anatomiya» v angliyskoy yazykovoy kartine mira”]: dis. ... kand. filol. nauk], available at: https://disserspbu.ru/disserspbu/2/760/disserspbu/Podgornaia_diss.pdf
10. Sinitsyna, N. V. “The role of somatic vocabulary in the formation of the world picture” [“Rol' somaticheskoy leksiki v formirovanii kartiny mira”], available at: <http://www.gramota.net/materials/1/2011/6/78.html>
11. Stetsyuk, V. “The long-standing Turkic-Slavic bridgeheads” [“Davní tyurks'ko-slov'yans'ki movní zv'yazki”], available at: <http://www.v-stetsyuk.name/uk/Iron/Culture/TurSl.html>
12. Teliya V. N. “Nomination”, *Linguistic encyclopaedic dictionary*. [“Nominatsiya”], *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*, available at: <http://www.tapemark.narod.ru/les/336a.html>
13. “Tulub”, available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Tulub>
14. Shpitko, I. M. (2016), “Not on one charge, or somatisms face in the Slovak and Ukrainian languages, aspect onomasiological”, *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Linguistics* [“Ne na odno lytso, abo pro somatyzm oblychchya v slovatskiy y ukraiyanskiy movakh: onomasiologichnyy aspekt”], *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Movoznavstvo*, Vyp. 22, pp. 200–206.
15. Yudina, I. A. (2012) “Formation and disintegration of polysemant in the process of the historical existence of a word in the language (on the example of the semantic structure of the word "belly")”, *Philological Sciences in Russia and Abroad: Materials of Intern. Sci. Conf.*

- [“Formirovaniye i raspad polisemantov v protsesse istoricheskogo sushchestvovaniya slova v yazyke (na primere semanticheskoy struktury slova «zhivot»)”, *Filologicheskiye nauki v Rossii i za rubezhom: materialy mezhdunar. nauch. konf. (g. Sankt-Peterburg, fevral' 2012 g)*, St. Petersburg, pp. 183–185.
16. Baláková, D. “K výskumu somatických frazém s komponentom *hlava*”, available at: <http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/10/Varia10.pdf>. – Názov z obrazovky.
17. Krajčovič, R. (1981), *Pôvod a vývin slovenského jazyka*, SPN, Bratislava, 235 p.
18. “Ľudské_telo”, available at: https://sk.wikipedia.org/wiki/Ľudské_telo
19. Palkovič, K. (1967), “Názvy častí tela v češtine a slovenčine”, *Kultúra slova*, Ročník 1, pp. 257–261.
20. “Trup”, available at: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Trup>

Надійшла до редколегії 12.12.2017